

Západ v letech studené války

Petr Luňák: Západ. Spojené státy a Západní Evropa ve studené válce. Historická řada. Nakladatelství Libri, Praha 1997, 468 stran, ISBN 80-85983-29XX.

Čtyřicetileté období studené války bude v dějinách lidstva vždy zaujímat mimořádně významné místo. Na rozdíl od všech předchozích historických období ocitl se v něm totiž náš svět v éře vyhraněného politického a vojenského zneřádnění, které mohlo vyústit až v zničení lidské civilizace a větší části biosféry. Je proto pochopitelné, že se budou vždy objevovat otázky, jak a proč takováto situace mohla vzniknout a jak se zauzlovaly její jednotlivé peripetie i čím nás všechny proměnila až k našemu dnešku.

Český čtenář, hledající odpověď na zmíněné otázky, neměl vlastně až dosud jinou oporu pro své poznání a zamyšlení, než druhou část knihy Paula Johnsona o dějinách dvacátého století. O jejích kvalitách však dnes panují oprávněné pochybnosti. A tak český čtenář jistě přijal s povděkem skutečnost, že nám poměrně mladý autor Petr Luňák (32) nabídl svou práci *Západ – Spojené státy a Západní Evropa ve studené válce*. Jeho kniha, kterou vydalo nakladatelství Libri, totiž umožňuje novým způsobem pochopit složitou spleť faktorů, které uváděly do pohybu západní stranu tohoto konfliktu.

Devět obsáhlých kapitol této publikace – a v tom vidím její největší přednost nejen před výše zmíněnou Johnsonovou knihou, ale i před ostatními dosud zveřejněnými zahraničními knihami – však nepodává jen pouhý popis vzniku a řešení jednotlivých konfliktních situací, ale snaží se i vysvětlit, proč a jak se západní svět v tomto období transformoval do své současné podoby. Navíc se tu autor odvážil i dalšího Horymírova skoku, když věcně do podrobně pojednávané diplomaticko-politologické roviny svého výkladu i moment ekonomického vývoje, který mnozí autoři opomíjeli často už jen proto, že se jim příliš nechtělo nořit se do jeho studijně velmi náročných peripetií.

Luňákův přínos spočívá i v tom, že všechny tyto a ještě mnohé další faktory, o nichž se zmíním v závěru této recenze, spojil do plynulého výkladu, který je v mnoha směrech podnětný i pro chápání soudobé světové politiky. Jde tedy o knihu vyvrážděnou, která je výsledkem poctivé, dobře zorganizované i vedené studijní práce, opírající se o velké množství informačních pramenů (tj. o tiskové zdroje, paměti, archivní edice i o velmi rozsáhlou cizojazyčnou literaturu). Jsou v ní sice jistě mezery, avšak v žádném případě podstatné. Čtenář se zde může také – opět na rozdíl od Johnsonovy knihy – plně spolehnout na autorovu faktografickou pečlivost.

Svůj výklad zahajuje Petr Luňák zobecňujícím retrospektivním pohledem na historický vývoj evropských vztahů, které se po sjednocení Německa ve druhé polovině 19. století staly silně nerovnovážné. To spolu s rozvojem kolonialismu nakonec vedlo i k první světové válce. Autor zde vyzdvihuje také význam amerického vstupu do světové politiky i Wilsonův pokus o vytvoření nového světového systému, založeného na bázi kolektivní bezpečnosti. Ten se však nemohl tehdy ještě uskutečnit jednak pro nedomyšlenou konstrukci versailleského míru, jednak pro bariéru amerického izolacionismu. Luňák však upozorňuje i na nerovnováhu tehdejších světových ekonomických vztahů a na sílící vratkost koloniální soustavy. Sleduje vývoj německého a italského revanšismu a cesty směřující ke druhé světové válce, která – jak soudí – měla sice obdobné zdroje jako předchozí válka, ale proběhla v podmínkách ekonomického a vojenského vzestupu jak USA, tak i Sovětského svazu.

Jak výsledky, tak i následky druhé světové války – což autor zdůrazňuje – se výrazně lišily. Německo bylo vojensky zničeno a fakticky rozděleno, čímž sice zaniklo jako zdroj ohrožení světového míru, ale současně s tím se před dějinami objevil i problém jeho zno-

vusjednocení. Svět však také vstoupil do věku jaderných zbraní a Rooseveltova politika na to reagovala novou snahou o vytvoření světové autoritativní organizace (OSN), která by udržela jednotu vítězů jako garantů světového míru.

Záhy však vstoupila do hry i další síla – stalinistický totalitarismus, který se pokusil integrovat jím ovládané země do jednotitého a hierarchicky svázaného impéria s potenciálně expanzivními cíli. Za těchto podmínek – jak autor píše – vznikla studená válka „jako spor sovětské a americké vize“, a to v momentě, kdy se Západ vedený USA rozhodl podpořit ony národy, které nechtěly podlehnout sovětským tlakům působícím zvnějšku i zevnitř. Vznikl projekt Marshallova plánu, jenž měl poskytnout zdroje pro ekonomickou stabilizaci, ale současně i identifikovat hranici dvou stále více zneprátelených světů. Jak Petr Luňák zdůrazňuje, právě únorový komunistický převrat v Československu v roce 1948 byl oním otřesem, jenž urychlil tento vývoj konstituující Západ. Ten na něj také ihned reagoval Bruselskou smlouvou, kterou byl vytvořen západoevropský vojenský pakt kolektivní sebeobranu. V této otázce se také rychle sblížila i dosud rozrůzněná stanoviska Francie a Velké Británie, které se shodly na potřebě postupného formování německého státu a obdobně i na vyřešení problému účasti Itálie v této alianci. Protože se to vše dělo za spoluúčasti a iniciativy USA, vznikla v dubnu 1949 sice stále ještě vnitřně nedotvořená, ale přesto relativně stabilní Severoatlantická aliance.

V další kapitole sleduje Petr Luňák kreační proměny západní Evropy, která se poté, když pominula tehdy předčasnou ideu federalizace, začala propracovávat k nové, střízlivější bázi své jednoty, založené na originální myšlence celoevropské regulace produkce i užití uhlí a ocele. V jejím důsledku se nejen proměnila politická i sociální scéna v jednotlivých západoevropských zemích, podepřená ekonomickou stabilizací, ale dovršil se též proces vzniku SRN a otevřely se cesty, které v roce 1958 dospěly až k založení EHS. Upevnila se rovněž transatlantická jednota. Zejména po suezské krizi v roce 1956 – jak autor podrobně zdůvodňuje – se prosadila i hegemonie USA jako hlavního činitele Západu ve světové politice.

V dalších dvou kapitolách se dozvíme, jak reagovala nově vzniklá západní aliance na snahy britské a francouzské politiky vytvořit si v jejím rámci osobitě a vlivově nadstandardní pozice a jak na tento vnitřně diferencující pohyb zapůsobila i éra détante v šedesátých a na počátku sedmdesátých let.

Ve vojenské oblasti nastal tehdy čas raketového věku, který smazal dosavadní jadernou nezranitelnost USA a současně nastolil i problém, jak se tato supervelmoc zachová v případě lokálně omezeného konfliktu v Evropě. Protože se tehdy také Velká Británie a Francie staly jadernými mocnostmi a navíc po příchodu de Gaulle zvíťazila v jeho zemi snaha o výsadní roli při určování evropské obranné doktríny, objevila se podle autorova názoru možnost, že by právě Francie (nikoli USA) mohla určit okamžik, v němž by se mohl rozvíjející se potenciální konvenční střet s Východem přeměnit na globální jaderný konflikt.

Další moment vnitřního napětí evropské aliance se podle Luňákova názoru objevil tehdy, když se ve Velké Británii začaly objevovat první neblahé ekonomické důsledky její neúčasti ve stále více prosperujícím EHS, do něhož jí teď zatarasilo přístup francouzské veto. Jak dále Petr Luňák naznačuje, přivodila další pnutí i Brandtova „Ostpolitika“, která se pokusila metodou pružných malých vstřícných kroků předejít zvětšení německého rozdělení. A protože také USA, zabředlé do nekončící vietnamské války, vydávaly znepokojeným Západoevropanům signál, že by i ony mohly být do takového konfliktu vtaženy, vznikla v alianci Západu velmi nepřehledná, ba kritická situace.

S narůstáním uvolňovacích kroků sovětské politiky hrozilo podle autorova názoru dokonce načas nebezpečí, že by Johnsonova administrativa, znechucená francouzskou politikou a navíc stojící pod tlakem silné části izolacionisticky naladěného Kongresu, mohla dát souhlas k výraznému snížení svých vojenských sil v Evropě. Z tohoto hlediska sehrál Brežněvův vpád do Československa v roce 1968 nemalou roli, což autor publikace dokládá na výroku západoněmeckého Kiesingera: „*Kdyby Rusové čekali [s intervencí – pozn. aut.] ještě dva roky, z NATO by nic nezůstalo.*“

Proces pozvolné eroze napětí mezi Východem a Západem, zahájený po podpisu sovětsko-německé smlouvy v roce 1970 a po uznání hranice na Odře a Nise, vedl až k podepsání helsinského Závěrečného aktu KBSE v roce 1975. Ten – jak zdůrazňuje autor – otevřel možnost podporovat rozkladné síly uvnitř sovětského bloku, což o desetiletí později přineslo své nezpochybnitelné plody. Současně se však tržiště studené války přeneslo do tzv. třetího světa.

K nejzdařilejším partiím celé knihy patří kapitola nazvaná Vzdálené kontinenty. Petr Luňák zde přistupuje k analýze procesů sedmdesátých let. Přitom vychází především z důsledků postupného a relativního poklesu hospodářské, a tím i politické moci USA v porovnání s dalšími částmi svobodného světa. Především se – jak autor dokládá – tehdy dostal do krize breton-woodský měnový systém, zabezpečovaný jednak aktivitou Mezinárodního měnového fondu, jednak svým zakotvením v zlatém krytí amerického dolaru, o němž se opírala stabilita většiny ostatních západních měn.

Díky vzrůstajícím výdajům na studenou válku a měnově úvěrové expanzivní politice docházelo k inflačnímu pohybu nejen amerického dolaru, ale i evropských měn. Poté, když v roce 1963 přesáhl rozsah emitovaných amerických dolarů veškerý rozsah zlatých rezerv, znásobily se měnové spekulativní útoky. To nakonec donutilo USA zastavit zlatou konvertibilitu své měny. Evropa na tento vývoj reagovala rozhodnutím vytvořit vlastní měnovou unii, což souviselo i s relativizací dolaru jako světové měny. Ekonomickou divergenci obou atlantských seskupení pak ještě dále prohloubily oba ropné šoky, které přišly po roce 1973. Na jedné straně evropské křídlo reagovalo výzvou k energetické úspornosti a k politice měnové flexibility, na druhé straně USA sáhly k novým dolarovým emisím, což – jak autor výstižně poznamenává – vedlo k „dalšímu vzdalování obou břehů Atlantiku“.

Výsledkem byl vznik ECU jako evropské účetní košové měny a Evropského směnného mechanismu, otevírajícího cestu k euro naší doby. Tím se již tehdy oddělily cesty dvou měnových agregací, směřujících ke vzniku duality vzájemně se korigujících světových měn. V tomto procesu sehrála jistou roli – jak Petr Luňák doplňuje – i neobratnost Carterovy administrativy v otázce rozmísťování raket středního doletu a též jeho nepřilíhající reakce na sovětské dobrodružství v Afghánistánu.

Tím se také dostáváme k posledním dvěma kapitolám Luňákovy knihy, v nichž je vylíčen skloněk a konec období studené války. Autor v nich nejprve shrnuje několik podstatných změn, které přinesl počátek osmdesátých let. Popisuje příčiny a následky Mitterrandovy ambiciózní, ale i finančně náročné politiky „keynesianismu v jedné zemi“, k němuž došlo právě v době, kdy politika M. Thatcherové otevřela snížením daňového břemene prostor pro investiční úspory, a tím i pro modernizaci britského průmyslu. S obdobnou politikou přišel v USA i R. Reagan, jenž také konečně zahájil v této zemi efektivní tažení proti inflaci.

Současně s tímto všeobecným konzervativním obratem začalo však v evropském veřejném mínění získávat sympatie i hnutí, které žádalo skoncovat se šířením jaderných zbraní. Otázka jejich nového rozmístění záhy rozdělila celou západoevropskou společnost. Konzervativci nakonec prosadili dodatečné rozmístění raket středního doletu i zvýšení konvenčního zbrojení a R. Reagan dokonce vystoupil i s programem „hvězdných válek“. Zostřená konfrontace a její rozpočtové náklady však vyvolaly nové drtivé tlaky na kurz amerického dolaru, který se opět začal udržovat novým vzestupem úrokových měr. To opět vedlo k zesílení snahy Evropanů chránit se svou vlastní měnovou politikou.

Základní změnu do této rozporné situace přinesl až Gorbáčovův obrat v sovětské politice. A tomuto tématu věnuje Petr Luňák závěr své práce. Vystihuje dramatický vývoj, jenž vedl ke sjednocení Německa. Popisuje zejména různé přístupy Francie, Velké Británie, ale i SRN, které provázely změny let 1989–1990.

V závěru své knihy si Petr Luňák klade rovněž otázku, jaký bude další vývoj západního společenství poté, když zaniklo „pojídlo“ společné hrozby po rozpadu východního bloku. Podle jeho názoru bude rozhodujícím faktorem i v novém období politika USA. Je však

i v zájmu Evropanů, aby se uchovaly i ony struktury spolupráce, které mohou plnit svůj účel také v dalších obdobích. P. Luňák proto vyslovuje názor, že atlantické společenství je i nadále „*ideálním prostředím pro mnohostranně výhodnou spolupráci demokratických zemí*“.

Severoatlantická aliance by si měla pro budoucnost zachovat své vojenské struktury a kapacity, dosáhnout vysokého stupně integrace a spolupráce mezi nimi. Měla by získat schopnost zasáhnout i „mimo bezprostřední severoatlantskou oblast vymezenou územím členských zemí“, bude-li to zapotřebí. Je proto zájmem České republiky stát se součástí takového společenství.

Nakonec jen dvě poznámky. Čtenář, který vezme tuto knihu do rukou, nemůže očekávat, že se začte do dějin celé studené války. Musí se spokojit s tím, co zdůrazňuje už samotný titul knihy, že jde o historii vývoje světa Západu. Konflikt s Východem ustupuje vcelku v mnoha směrech do pozadí a jeho jednotlivá vyhrocená střetnutí se zde spíše připomínají.

Druhá poznámka se týká způsobu výkladu. Ten není zcela důsledně chronologický, ale spíše problémový. Proto se někdy jedna a táž událost objevuje v různých souvislostech. Také charakteristiku jednotlivých etap studené války si musí čtenář někdy sám domýšlet, i když mu autor k tomu vždy poskytuje dostatek informací a podnětů. Rovněž je třeba ocenit i skutečnost, že Petr Luňák neopomněl doplnit historický výklad mnoha zdařilými charakteristikami významných osobností a myšlenkových proudů.

K lepší orientaci čtenáři pomáhá těž solidně zpracovaný aparát knihy, jmenný rejstřík i chronologická tabulka. Vše tedy směřuje k závěrečnému doporučení – tuto knihu stojí za to mít doma v knihovně.

Vojtěch Mencl